

УДК 929.7(76)"180/185"

ДВОРЯНСТВО БІЛОРУСІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.: ЧИСЕЛЬНІСТЬ, КОНФЕСІЙНА ПРИНАЛЕЖНІСТЬ, ВНУТРІШНЬОСТАНОВИЙ СКЛАД

Світлана ЛУГОВЦОВА

*Білоруський державний університет
вул. Червоноармійська, 6, Мінськ, 220030 (Білорусь)
e-mail: sv.lougovtsova@gmail.com
Кафедра історії Росії*

У статті розглядаються питання чисельності, особливостей внутрішньостановного складу, конфесійної приналежності дворянства білоруських губерній у першій половині ХІХ ст. З'ясовується вплив цих факторів на процес консолідації нації.

Ключові слова: дворянство родове й особисте, шляхта, "розбір шляхти", чисельність, російське самодержавство, конфесійна належність.

Питання дослідження національної еліти актуальні для істориків будь-якої держави. На даний час у Білорусі спостерігається посилення уваги до даної проблематики, що зумовлено рядом об'єктивних причин. По-перше, в період панування радянської історичної науки звернення до дворянської проблематики мало доволі односторонній характер і було пов'язано, передовсім, із характеристикою дворян-землевласників як гнобителів кріпаків, їх участю у процесі феодалної експлуатації. Такий підхід фактично залишав без уваги значну частину дворянства білоруських губерній, оскільки на цій території абсолютна більшість представників вищого стану не мала ні землі, ні селян-кріпаків. Окрім того, становлення й розвиток незалежної держави – Республіки Білорусь – зумовлює в сучасному суспільстві гостру потребу переосмислити минуле, усвідомити своє історичне коріння, знайти "точку опори" в розвитку національного самоусвідомлення. В такому аспекті дослідження питання дворянської проблематики відіграє ключову роль.

У результаті трьох розділів Речі Посполитої територія Білорусі ввійшла до складу Російської імперії. Однією з найнагальніших проблем, котрі треба було вирішувати на приєднаних землях, була велика кількість осіб, котрі претендували на привілейоване становище в суспільстві. Проблема чисельності дворянства білоруських губерній займалися В.Кабузан, С.Троїцький, А.Лютій, М.Улащик, Г.Тумілович¹. При дослідженні даного питання необхідно брати до уваги, що в документах першої половини ХІХ ст. "білоруськими" називались Вітебська, Могильовська, подекуди Смоленська губернії. Автор статті, керуючись сучасними поглядами, "білоруськими" вважає губернії, розташовані на тери-

¹ Кабузан В.М. Изменения в размещении населения России в XVIII–первой половине XIX в.: По материалам ревизий. Москва, 1971; Кабузан В.М., Троїцький С.М. Изменения в численности, удельном весе и размещении дворянства в России в 1782–1858 гг. // История СССР. 1971. № 4. С.153–160; Люты А.М., Тумілович Г.М. Дворянства Беларусі ў перыяд разлажэння і крызісу феодалізму: Канец XVIII–першая палова ХІХ ст.: Вучэб. –метад. дапам., 1991; Улащик Н.Н. Предпосылки крестьянской реформы 1861 г. в Литве и Западной Белоруссии. Москва, 1965.

торії сучасної Білорусі, а саме: Мінську, Гродненську, Могильовську, частину повітів Вітебської і Віленської губерній. Точніші відомості про окреслені території містяться в розвідці Г.Тумілович, в якій підраховане дворянство тільки білоруських повітів Віленської і Вітебської губерній. За даними дослідниці, наприкінці XVIII ст. (1796 р.) людей вищого стану в Білорусі налічувалося 137,5 тис. осіб, або 5,2% від усього населення; в 1833 р., в період активізації політики “розбору шляхти” – 173,8 тис., або 6,2%; в середині XIX ст. (1858 р.) – 196,7 тис., або 5,8% населення². Дослідники сходяться в думці про те, що чисельність дворянства за 1796 р. значною мірою не відповідає дійсності, бо при проведенні п'ятої ревізії не були враховані дворяни-поміщики і дворяни із татар. Дані останніх ревізій також вважаються заниженими з наступних причин: відомості про кількість дворян були недостовірні; неосілі шляхтичі з різних причин уникали обліку; великий відсоток шляхти, приписаної наприкінці XVIII ст. до однодворців, пізніше був признаний у правах.

Така велика частка дворян у складі населення на території білоруських губерній, порівняно з великоросійськими (близько 1,5%), пояснюється передовсім тим, що в Росії уряд Петра I на початку XVIII в. “чистив” вищий стан від **нижчих шарів службових людей**, замінивши їх під час першої ревізії до податного населення. Білорусь цей захід царя оминув. Очевидно, і політика “розбору шляхти”, котра здійснювалась російським урядом в першій половині XIX ст. і спрямовувалася на виключення малої мушці шляхти зі складу привілейованої частини суспільства, також не принесла бажаного результату³. Протягом усього розглянутого періоду дворянство білоруських губерній продовжувало залишатися дуже численним.

Наприкінці XVIII ст. на дворянство Білорусі було поширено прийнятий у Росії за часів Петра I розподіл на родові і особові. Тільки родові дворянство повністю підпадало під станові привілеї. Згідно з Жалуваною грамотою 1785 р., родові дворянство поділялося на шість розрядів: 1) жаловане; 2) військове; 3) отримане за вислугу чину на цивільній службі або внаслідок нагородження російським орденом; 4) закордонні роди; 5) титузоване; 6) стародавні благородні роди⁴. Різниця між першим і шостим розрядами фактично полягала в “давності” перебування у дворянському стані. До шостого розряду належали особи, які одержали дворянство до виникнення так званої Оксамитової книги, складеної після скасування містечковості в 1682 р. і відміни розрядних книг. Ми провели аналіз розподілу за розрядами 47 дворянських родів Вітебської губернії за 1833 р. і 537 родів тієї ж губернії за 1847–1855 рр., (див. табл. 1).

Таблиця 1⁵

Розподіл дворянських родів Вітебської губернії за розрядами, у%

Рік	1-й розряд	2-й розряд	3-й розряд	4-й розряд	5-й розряд	6-й розряд
1833	14,9	–	6,4	–	8,5	70,2
1847–1855	21,6	4	6,1	–	0,8	67,5

Із таблиці видно, що на території Вітебської губернії (аналогічна картина виявляється і в інших губерніях) переважало дворянство першого і шостого розрядів, що було пов'язано з своєрідністю будови державного апарату і військових сил Речі Посполитої, котра надавала дуже обмежені можливості для державних службовців.

² Тумілович Г. Дворянства на Беларусі ў канцы XVIII–першай палове XIX ст. // Беларускі гістарычны часопіс. 1997. № 4. С.55.

³ Луговцова С.Л. Политика российского самодержавия по отношению к дворянству Беларуси в конце XVIII–первой половине XIX в.: Дис. канд. ист. наук. Минск, 1999. С.96–109.

⁴ Дворянская империя XVIII в.: Основ. законодат. акты: Сб. док. / Сост. М.Т.Белявский. Москва, 1960. С.161–163.

⁵ Таблица складена на основі: Национальный исторический архив Беларуси в г. Минске (далее НИАБ). Ф. 2512 (Витебское губернское дворянское депутатское собрание). Оп. 1. Д. 34; Д. 372.

Значні зміни щодо дворян другого і третього розрядів відбулися в Російській імперії в першій половині ХІХ ст. Згідно з петровським Табелем про ранги, перший оберофіцерський чин (ХІV клас) давав можливість швидко набутти родове дворянство. На цивільній службі чин ХІV класу давав особове дворянство, а чин VIII класу – родове. В 1845 р. вийшов указ, за яким чини, які гарантували набуття дворянського звання, підвищувалися⁶. Відповідно до цього, звання родових дворян присвоювали при отриманні чина майора (VIII клас) або на цивільній службі – статського радника (V клас). Особове дворянство отримували особи, які досягли першого обер-офіцерського чину (ХІV клас) або титулярного радника (чиновника IX класу). Таким чином, доступ до дворянського чину був обмежений.

Особові дворяни проживали в основному в містах. Для першої половини ХІХ ст. характерне неухильне зростання чисельності громадянських службовців з числа дворян, що зумовлювалося збільшенням адміністративно-управлінського апарату. Якщо наприкінці ХVІІІ ст. в містах числилось близько двох тисяч чиновників (приблизно 1,5% від загальної кількості жителів), то у 30-ті роки ХІХ ст. налічувалось уже 9319 осіб (5%). Зростання кількості службовців бюрократичного апарату в містах білоруських губерній спостерігалось і в наступні роки: в 50-х роках їх було уже майже 13 600 осіб (5,2% усіх міських жителів)⁷. Збільшення кількості військовослужбовців у містах Білорусі пов'язано з загостренням суспільно-політичної боротьби. Зокрема, значно виросла чисельність військ у містах і містечках під час і після повстання 1830–1831 рр. Загалом для Білорусі був характерний нижчий рівень особового складу дворянства, ніж для губерній європейської частини Російської імперії.

На зміни внутрішньостанового складу дворянства білоруських губерній значною мірою впливала політика російського самодержавства, яку в першій половині ХІХ ст. можна поділити на два етапи: до повстання 1830–1831 рр. і після нього. В межах першого етапу заходи, спрямовані на русифікацію краю, на обмеження участі представників дворянського стану в роботі місцевих органів правління, не були системними. Олександр І розглядав область Речі Посполитої в кордонах 1772 р. як регіон з єдиними економічними і культурними (польськими) інтересами. Такі погляди зумовили створення в 1803 р. Віленського навчального округу під керівництвом князя А.Чарторийського. До округу ввійшло вісім губерній, із них п'ять білоруських: Віленська (шість білоруських повітів), Вітебська, Гродненська, Могильовська і Мінська. Фактично територія Віленського навчального округу охоплювала колишню територію Великого князівства Литовського з населенням в 11 млн. осіб. Двадцятирічна діяльність А.Чарторийського на посаді куратора округу (1803–1824) мала серйозні наслідки для населення. Дослідники зауважують, що навіть у часи існування Речі Посполитої Білорусь не зазнавала такої посиленої колонізації⁸. Наслідком такої діяльності стало створення легальних і напівлегальних громад, в які об'єднувалась політично активна молодь для вироблення і досягнення своїх соціальних і національних ідеалів. В 1817 р. за ініціативою студентів Віленського університету – Томаша Зана, Адама Міцкевича, Юзефа Єжовського – було створено товариство філоматів (від грец. *philomathes* – любителі наук). Безпосереднім “продовженням” філоматів стало створене в 1820 р. товариство філаретів (від грец. *philaretos* – любителі добродетності). В 1823 р. останнє було викрито владою. В “іменному списку”, що зберігся, є короткі біографічні відомості про арештованих членів товариства. Зі 135 членів, що опинились під слідством, 113 осіб були родом із Білорусі. Сенатор М.Новосильцев, який керував слідством, відзначав у рапорті, що допити філаретів “яскраво показали, що під словами про прихильність до свого краю розумілася

⁶ Полное собрание законов Российской империи (далее ПСЗРИ). 2-е. В 55-ти т. Санкт-Петербург, 1830–1884. Т.20, отд. 1-е. № 19086.

⁷ *Лютый А.М.* Социально-экономическое развитие Белоруссии во второй половине ХVІІІ–первой половине ХІХ в. Минск, 1987. С.50–51, 58–59.

⁸ *Швед В.В.* Паміж Польшай і Росіяй: грамадска-палітычнае жыццё на землях Беларусі (1772–1863 гг.). Гродна, 2001. С.208.

не прихильність до Російської імперії взагалі, а тільки до губерній, що входили до складу Віленського навчального округу”⁹.

За часів перебування на троні Олександра I місцеве дворянство переважало серед чиновників білоруських губерній, його представники були навіть серед губернаторів. У 1816 р. мінським губернатором став К.Сулістровський, гродненським – С.Урсин-Немцевич, віленським – князь К.Друцкій-Любецький (“господарями” Вітебської і Могильовської губерній залишалися вихідці з внутрішніх російських губерній)¹⁰. Повстання 1830–1831 рр. дало поштовх до змін в урядовій політиці щодо білоруських губерній цілком та представників дворянського стану зокрема. По-перше, було вжито ряд заходів, спрямованих на русифікацію краю. З 1830 р. західні губернії у всіх офіційних документах починають називатися не приєднаними, а поверненими від Польщі. В 1832 р. закрито Віленський університет. У 1840 р. у білоруських губерніях перестає діяти Литовський Статут; судочинство ведеться російською мовою. Місцям громадського призначення і посадовим особам присвоєна загальноросійська назва. Нарешті, за ініціативою властей у 1839 р. сталося злиття уніатської і православної церков. І все ж усі перелічені заходи не змогли швидко русифікувати місцевих жителів, особливо дворян, котрі з різних причин були полонізовані більше, ніж інші групи населення. Мінський жандармський штаб-офіцер А.Ломачевський згадував приватного пристава мінської поліції, вихідця з міщан православного віросповідання, котрий після отримання ордена на російській службі і разом з тим родового дворянства “за старим звичаєм зробився паном і, звичайно, католиком”¹¹.

По-друге, були проведені широкомасштабні репресії проти учасників повстання. В липні 1831 р. в губерніях Київській, Віленській, Гродненській, Мінській, Волинській, Подільській і Білостоцькій були створені спеціальні комісії, які перебували під керівництвом військових губернаторів. Комісії займалися складанням списків осіб, які брали участь у повстанні, з визначенням їх провини і відповідного покарання¹².

Одним із вагомих наслідків повстання 1830–1831 рр. була політика “розбору шляхти”. Під “розбором шляхти” мається на увазі комплекс заходів, здійснених владою Російської імперії з метою зменшення кількості осіб дворянського стану на землях колишнього Великого князівства Литовського. Російський уряд намагався позбавити шляхту привілей, розірвати її зв’язок з родовим дворянством, оскільки останнє неодноразово використовувало дрібну шляхту в боротьбі проти самодержавства. Після першого і наступних розподілів Речі Посполитої царизм офіційно оголосив про збереження прав і привілей місцевого дворянства, пізніше – про поширення всіх положень Жалуваної грамоти дворянству 1785 р. на території західних губерній¹³. Водночас в указі від 13 вересня 1772 р. шляхті східної частини Білорусі пропонувалось подати в губернські канцелярії списки і документи, які б підтверджували її дворянське походження¹⁴. У травні 1795 р. надійшов указ Катерини II генерал-губернатору Т.Тутолмину, згідно з яким шляхта в західних губерніях повинна була у дворічний термін “знайти доказ на дворянство, починаючи з 1.01.1801 р.”¹⁵. Шляхтичі мали представити в Герольдію Сенату документи, попередньо підтверджені дворянськими зібраннями. Термін, в який можна було подати документи, продовжувався у 1803, 1804 і 1806 рр.¹⁶ Нарешті, в 1808 р. він був протягнений “до подальших розпоряджень”¹⁷. Неодноразове пролонгування термінів для надання документів було зумовлене

⁹ Філаматы і філареты: Зб. / Уклад. К.Цвірка. Минск, 1998. С.20.

¹⁰ Киселев А.А. Система государственных учреждений и чиновничество Беларуси в политике российского правительства (конец XVIII–первая половина XIX в.): Дис. канд. ист. наук. Минск, 2003. С.69.

¹¹ Там само. С.23–24.

¹² ПСЗРИ. 2-ое. В 55-ти т. Санкт-Петербург, 1830–1884. Т. 6. № 4711.

¹³ ПСЗРИ. Т.23, №№ 17090, 174186.

¹⁴ ПСЗРИ. Т.19, № 13836.

¹⁵ НИАБ, ф.319, оп.1, д.8, л.253.

причинами об'єктивного і суб'єктивного характеру. Як об'єктивні причини визначено: 1) "труднощі попереднього періоду" – внутрішні бунти, пожежі, а також зберігання багатьох документів у закордонних архівах; 2) збіднілість шляхти. Зокрема, багато шляхтичів не мали можливості подати документи на гербових паперах. Основна причина – зловживання чиновників на місцях. Так, у Мінському губернському дворянському зібранні цілий рік не починали розглядати справу колишнього хорунжого польських військ Котельницького¹⁶.

Указ від 19 жовтня 1831 р.¹⁷ розділив шляхту на дві групи: тих, хто зміг підтвердити дворянське походження і був затверджений Герольдією¹⁸, і тих, хто не зробив цього і записувався в спеціально створені групи однодворців і громадян. І одні, і другі були податними групами населення. В їх обов'язки входило сплачувати податки і виконувати державну повинність.

Ще одним напрямом у діяльності російської влади щодо дворян білоруських губерній у другій третині ХІХ ст. став комплекс заходів, спрямованих на задіяння в краю посадових осіб із великоросійських губерній. Як наслідок – було заборонено брати на службу уродженців західних губерній без дозволу високих посадовців. Згідно з указом від 21 серпня 1834 р., чиновники руського походження при влаштуванні на службу до Мінської губернії отримували "прогони за чинами і відстанями", а ті з них, хто "за попередню службу військову чи цивільну" мав пенсії, зберігали їх поверх посадової платні¹⁹. Ці заходи повинні були суттєво розширити прошарок дворян російського походження серед місцевого чиновництва. Простеживши більше 90% формулярних списків чиновників губернської і повітової адміністрації Віленської, Гродненської, Мінської і Вітебської губерній за 1845 р., А.Кисельов навів переконливі докази, що поставлена мета досягнута не була. На ключових посадах у губернських установах (за винятком губернаторської посади) частка місцевих уродженців становила 58%, у повітових установах – 80%²⁰. Причому першу з наведених цифр треба пояснити. На посадах V класу вихідці з білоруських губерній становили лише 13% від загальної кількості, VI класу – 46%, а на постах VII–VIII класів – 62% і на секретарських місцях – 89% усіх осіб. Беручи до уваги нечисленність бюрократичного апарату Російської імперії в першій половині ХІХ ст. (кількість чиновників V класу у всіх чотирьох названих губерніях становила 15 осіб, VI класу – 48 осіб), стає зрозумілим, що чисельність представників власне російського дворянства в середовищі вищого стану білоруських губерній практично не збільшилась.

На тому, що в 30-ті роки ХІХ ст. політика залучення в білоруські губернії російських чиновників не принесла бажаних результатів, значною мірою позначилися фінансові причини. Грошові утримання середнього й особливо дрібного чиновництва були невеликими. Писар земського суду отримував 42 червонці платні на рік. На ці гроші він міг купити в місті Гродно 30 кг масла або 35 кг сала або, наприклад, 3 відра горілки. У Мінську 27 карбованців коштувала чверть (біля 70,5 кг) пшениці і один карбованець фунт (біля 405 г) свинини²¹. Прожити на ці гроші в чужому місті було проблемно. Значно вищою була оплата праці чиновників керівної ланки. Губернатор за

¹⁶ Рос. гос. истор. архив в г. Санкт-Петербурге. Ф.1341. Первый департамент Сената. Оп.1, д.346а; оп.64, д.497.

¹⁷ ПСЗРИ. Т.30. № 22873.

¹⁸ НИАБ, ф.319, оп.1, д.8. л.219.

¹⁹ ПСЗРИ. 2-ое. В 55-ти т. Санкт-Петербург, 1830–1884. Т.6. № 4869.

²⁰ Герольдія – державна установа, що відала справами дворян. Створена у 1722 р. В 1763 г. перетворена в Герольдію при Сенаті. В 1826 г. Герольдії доручена ревізія рішень губернських дворянських депутатських зборів.

²¹ ПСЗРИ. 2-ое. В 55-ти т. Санкт-Петербург, 1830–1884. Т.9. № 7353

²² Киселев А.А. Система государственных учреждений и чиновничество Беларуси в политике российского правительства (конец XVIII–первая половина XIX в.): Дис.... канд. ист. наук. Минск, 2003. С.60, 158.

²³ НИАБ. Ф.295. Оп.1. д.90, л.2–11.

штатом 1837 р. отримував 3397 крб. в рік без численних доплат. В 1845 р. платню губернаторів було підвищено до 6296 крб.²⁴ Якщо таке серйозне грошове забезпечення спокушало на високі губернські посади приїжджих чиновників, то дрібне великоруське чиновництво не бажало їхати в маловідомий край без належних матеріальних гарантій.

В історіографії неодноразово робилися спроби виділити серед вищого стану Білорусі підгрупи за соціально-економічними ознаками. Найпростіша схема полягала в відділенні магнатів від іншої шляхти. Автори "Історії польської держави і права", слідом за польським істориком XIX ст. Т. Корзоном, запропонували поділити шляхту на дрібну і посесійну (таку, що володіла землею за правилами оренди)²⁵. А. Мильников і В. Якубовський взяли за основу наявність чи відсутність землі у представників вищого стану і виділили серед шляхти посесійну і непосесійну²⁶. Тим же шляхом пішла і Г. Тумилович, уточнивши співвідношення посесіонатів (44%) і непосесіонатів (56%) у середині стану. Подібні схеми є доволі заплутаними і не вносять ясності в розуміння ситуації усередині стану. Так, Г. Тумилович відносить заставну шляхту до непосесіонатів (тобто тих, хто не мав землі) і водночас визнає, що ця категорія шляхти часто мала землю, але віддавала її в оренду²⁷. На нашу думку, важливою є не наявність чи відсутність у шляхтича землі, а наявність чи відсутність кріпаків, які б обробляли її. За нашими підрахунками, близько 96% представників вищого стану змушені були заробляти на життя власною працею (за укладом їхнє життя майже не відрізнялося від селянського), а 13% – були в служінні²⁸). В першій третині XIX ст. (до відділення в 1831 г. категорій однодворців і громадян) в офіційній документації частіше фігурує три категорії дрібної шляхти: службова – перебувала на приватній службі, чиншова – яка сплачувала грошовий чинш власнику землі за її використання, і околична, що мешкала на власних землях.

Щодо проблеми національного складу дворянства білоруських губерній, то встановлення співвідношення представників різних національностей усередині стану надто утруднене з огляду на скудність даних з цього питання. Для періоду, який зараз розглядається, не було характерним зачислення осіб до певної національності. Нації в сучасному, етнолінгвістичному значенні цього терміну в XIX ст. в Східній Європі тільки починали формуватися. У першій половині XIX ст. представники дворянства Білорусі вважали себе частиною "польського шляхетського народу", котрий, по суті, був політичною нацією – рудиментом епохи, яка відходила. Щодо урядових документів зазначеного періоду, то в них позначалася тільки конфесійна належність людини.

Таблиця 2²⁹

Конфесійна належність осіб дворянського походження в 1837 р., в%

²⁴ Киселев А.А. Система государственных учреждений и чиновничество Беларуси в политике российского правительства (конец XVIII–первая половина XIX в.): Дис. канд. ист. наук. Минск, 2003. С.105.

²⁵ Bardach J., Leśnodorski B., Pietsak M. Historia państwa i prawa Polskiego. Warszawa, 1987. С.264.

²⁶ Мильников А.С. Якубовский В.А. Процесс разложения дворянства и его социальные последствия // Социальная структура общества в XIX в.: Страны Центр. и Юго-Вост. Европы: Сб. ст. / Отв. ред. В.А.Дьяков. Москва, 1982. С.311–315.

²⁷ Тумилович Г.Н. Дворянство Белоруссии в конце XVIII–первой половине XIX вв.: Дис. ... канд. ист. наук. Минск, 1995. С.107.

²⁸ Луговцова С.Л. Политика российского самодержавия по отношению к дворянству Беларуси в конце XVIII–первой половине XIX в.: Дис. ... канд. ист. наук. Минск, 1999. С.32.

²⁹ Таблица складена на основі: Лит. гос. истор. арх. в г. Вильносе. Ф.378 (Канцелярия Виленского, Ковенского и Гродненского генерал-губернатора, г. Вильно). Общий отдел, оп.98, д.76563, л.2–37; НИАБ. Ф.1297 (Канцелярия генерал-губернатора Витебского, Могилёвского и Смоленского), оп. 1, д.4804, л.54–55; НИАБ. Ф.1430 (Канцелярия Витебского гражданского губернатора, г. Витебск), оп. 1, д.7077; Токць С.М. Дзяржаўны апарат царызму ў Беларусі ў 30–60 гады XIX ст. (структура, функцыі, чыноўніцкі корпус): Дис. ... канд. ист. наук. Мінск, 1997. С.105.

Губернія	Католики	Православні	Протестанти	Уніати	Мусульмани
Вітебська	98	1,3	0,5	0,1	0,1
Могильовська	57	23	0,2	19,8	–
Гродненська	97	–	<1	<1	1
Віленська	96	–	1	1	2

Велика питомна вага дворян православного й уніатського віросповідання у Могильовській губернії потребує додаткових пояснень, оскільки по території губернії вони розподілялися дуже нерівномірно. Наприклад, у Могильовському, Бихівському, Чаусовському, Рабиновичському, Сенінському повітах дворяни-католики становили майже 95% серед місцевого вищого стану. Зате в Рогачовському і Белицькому повітах осіб православного віросповідання налічувалося близько 50%. Висока питомна вага уніатів була в Черіковському (29,4%), Мстиславському (23,7%), Климовицькому (21,2%) і Рогачівському повітах (48,6%)³⁰.

Питання про співвідношення польського і білоруського населення серед місцевих уродженців католицького віросповідання є найбільш складним. Російські і польські історики ХІХ ст., обґрунтовуючи право своїх держав на білоруські землі, називали місцеве дворянство російським або польським. Крім того, для більшості дослідників характерна підміна понять етнічної належності конфесійною. Якщо польські історики вважали всю католицьку шляхту польською, то російські – зачисляли до російського населення краю не тільки православних, а й “ополячену шляхту”. Яскравий приклад такої плутанини – праця С. Шипова “Погляд на історію Західної Росії”, яка вважає представників таких відомих родин, як Тишкевичі, Сангушки, Острозькі, Огинські, Сапегі, Воловичі та ін., росіянами і звинувачує їх у прийнятті католицької віри, внаслідок чого вони “зрадили російському імені, а їхні нащадки називають себе поляками”³¹.

Більшість сучасних польських істориків, як і раніше, вважає шляхту західних губерній Російської імперії польською за походженням. Сучасні білоруські дослідники називають дворян білорусами – за місцем їх народження. Проте тезу про “експорт феодалів з Польщі” (широко розповсюджена в польській історіографії) підтримала і частина білоруських авторів. Так, Г. Саганович у праці “Невідома війна” дійшов висновку, що події 1654–1667 рр. позбавили білорусів національної еліти (осіб вищого стану), оскільки цей прошарок населення постраждав найбільше. Білоруси стали народом з неповною соціальною структурою суспільства і “тоді вже перетворилися в народ селянський”³². Не заперечуючи ролі кровопролитної війни 1654–1667 рр. у зруйнуванні соціальної структури населення, вважаємо такий підхід спрощеним. Ще в 1457 р., в період правління великого князя Казимира Ягайловича, в законодавство було внесено пункт, який забороняв іноземцям купувати землю у Великому князівстві Литовському, спрямований насамперед проти експансії польських феодалів. Аналогічні пункти були внесені до пізніших законодавчих актів. Згідно зі Статутом Великого князівства Литовського в редакції 1588 р., права немісцевих землеволодарів були значною мірою обмежені. Таким чином, історія цієї держави не знала масового переселення польської шляхти на його територію. Навпаки, можливості такого переміщення були суттєво обмежені законодавством князівства. На підставі цього можна зробити припущення, що серед дворян католицького віросповідання в абсолютній більшості переважали місцеві уродженці. Разом з тим, останні в основній

³⁰ НИАБ. Ф.1297 (Канцелярия генерал-губернатора Витебского, Могилёвского и Смоленского). Оп.1, д.4804, л.54–55.

³¹ Шипов С. Взгляд на историю Западной Руси. Санкт-Петербург, 1848. С.40–47.

³² Саганович Г. Невядомая война: 1654–1667 гг. Минск, 1995. С.133.

масі були носіями польської мови і культури, що серйозно гальмувало процес консолідації білоруського етносу в націю. На нашу думку, фактор внутрішньостанового складу знаті в білоруських губерніях відіграв у цьому процесі не останню роль. У той час, коли умови існування більшої частини шляхтичів мало відрізнялися від податного населення, віднесення себе за конфесійними й етнічними ознаками до “польської нації” було для більшої частини дрібної шляхти одним із доказів свого благородства, ще одним приводом зверхнього погляду на селян.

**BYELORUSSIAN NOBILITY IN THE FIRST HALF OF XIX C.:
QUANTITY, CONFESSIONAL AFFILIATION,
CLASS STRUCTURE**

Svetlana LOUGOVTSOVA

*Belarusian State University
6, Krasnoarmejskaya Str., Minsk, 220030 (Belarus)
e-mail: sv.lougovtsova@gmail.com
The Russian History Department*

The article is devoted to the questions of the quantitative changes, class structure, and confession's affiliation of the Belarusian nobility at the first half of the XIX century. Influence of these factors on the process of consolidation of nation is examined.

Key words: gentleman by birth, personal nobility, gentry's division, quantity, Russian autocracy, confession's affiliation.

**ДВОРЯНСТВО БЕЛОРУСИ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XIX В.:
ЧИСЛЕННОСТЬ, КОНФЕССИОНАЛЬНАЯ ПРИНАДЛЕЖНОСТЬ,
ВНУТРИСОСЛОВНЫЙ СОСТАВ**

Светлана ЛУГОВЦОВА

*Белорусский государственный университет
ул. Красноармейская, 6, Минск, 220030 (Беларусь)
e-mail: sv.lougovtsova@gmail.com.
Кафедра истории России*

В статье рассматриваются вопросы численности, особенностей внутрисословного состава, конфессиональной принадлежности дворянства белорусских губерний в первой половине XIX в. Прослеживается влияние этих факторов на процесс консолидации нации.

Ключевые слова: дворянство родовое и личное, шляхта, “разбор шляхты”, численность, русское самодержавие, конфессиональная принадлежность.

Стаття надійшла до редколегії 24.06.2010
Прийнята до друку 07.07.2010